

A. S. Byatt

Neobičajne misli o romanu

Thomas Pavel je nekoč napisal sijajno razpravo o spreminjajoči se podobi človekove narave v zgodovini romana. Sprva, je dejal, so junaki imeli neumrljive duše in njihova dejanja so bila umeščena v boj med dobrim in zlim za odrešitev ali prekletstvo njihovih duš. V poznejših romantičnih romanih so duše zamenjala srca. Pomembna sta bila romantična ljubezen in priznavanje drugih junakov. Še pozneje, je dejal, je srce zamenjala duševnost – sistem podzavestnih nagonov, razkritih v sanjah; junakom so sicer neznani, pisatelj pa jih obvladuje, ker tako kot psihoanalitik razume oblike moči in dejanj. Iris Murdoch je bila prepričana, da ljudje – tudi njeni junaki, kadar so bili filozofi ali psihoanalitiki – niso razumeli premika v moralnem svetu, ki ga je povzročila izginitev Boga, odsotnost zunanje, metafizične moralne avtoritete. Njeni psihoanalitiki so navadno demonski, poigravajo se z nečim, kar je imenovala “sistem” in “mehanizem” sadomazohizma.

Posledice Darwinove razvojne teorije za književnost so že dodobra preučili. Junaki v romanih, ki sem jih brala v dekliških letih, so se oteпали z nesmiselnostjo sveta – naključnega sveta postopnega razvoja živalskih vrst in smrti kot končnega cilja. Evropski roman je še dolgo po tem, ko so številni romanopisci opustili vero, uporabljal za zgled svetopisemske in krščanske zgodbe. Umetnostne oblike se spreminjajo počasneje kot miselne oblike ali prepričanja.

Tako Freud kot Darwin sta v središče človekove narave postavila spolnost. Pri Darwinu je bila spolna izbira eden pomembnih načinov posredovanja značilnosti živih bitij naslednjim rodovom. Freud je bil prepričan, da vsa človekova dejanja uravnava libido, torej spolno poželjenje. Darwinist Richard Dawkins meni, da življenje uravnava “sebični geni”, ki se želijo reproducirati in preživeti telesa, v katerih so začasno nastanjeni. Freud, ki je na neki način to zaslutil, je v tistem, kar je poimenoval “zarodna celica”, videl nesmrtnost: telo umre, gen živi naprej.

Ena izmed posledic miselnih vzorcev v preteklem stoletju je tudi samoopredelitev edino glede na spolnost in očitno je vplivala na leposlovnost oblike. To je najbolj opazno v delih pomembnih ameriških romannopiscev Saula Bellowa in Philipa Rotha.

Mojzes Herzog, junak Bellowovega *Herzoga* (1964), je Žid in znanstvenik, ki preučuje evropsko romantiko. Njegovo ime in priimek, hebrejski Mojzes in nemški Herzog, ga porogljivo zaznamujeta kot ljudskega voditelja: od časa do časa vzklikne, da je želel biti čudoviti Herzog. Vendar se zapleta v spolne katastrofe, nekdanje žene mu preprečujejo stike z otroki, telesno in duševno je zmeden. Živim in mrtvim piše vrsto vedno bolj norih pisem in eden izmed stavkov, ki se vztrajno ponavljajo, je vprašanje Heideggerju o "padcu v vsakdan". Padec v vsakdan – v nepopravljivo vsakdanje življenje – se je zgodil čudovitemu Herzogu, pametnemu idiotu. Nekdanjemu učitelju piše o splošnem "sovraštvu do sedanjosti".

Tega sovraštva sedanjosti nihče ne razume pravilno. Mogoče je pomembna prva zahteva nastajajoče zavesti v tej množični kulturi. Duh, odrešen hlapčevske otopelosti, bljuva gnoj in tuli od bolečin, ki so se kopičile stoletja. Mogoče riba, pupek, strašni drveči prasesalec najdejo svoj glas in temu tuljenju dodajo svoje dolgoletne izkušnje ...

Vendar Herzog nima prave možnosti za izražanje samega sebe. Njegov svet je omejen na dvoje – seks in krutost. Trenutek videnja ga prešine med naključnim obiskom na otroškem sodišču, na katerem sodijo dvema običajnim neumnima osebama (ena izmed njiju, mati, je celo invalidna), ker sta pretepli in umorili otroka. Herzog si predstavlja strašno otrokovo smrt.

Doživljal ni ničesar, razen svojih človeških občutkov, v katerih ni našel nič uporabnega. Kaj če bo začutil potrebo, da zajoče? Ali moli? Stisnil je dlan ob dlan. In kaj je občutil? No, začutil je sebe, svoje tresočice se dlani in ščemeče oči. Sploh pa, kaj je bilo takega v sodobni postkrščanski Ameriki, da bi bilo vredno moliti? Pravica, pravica in usmiljenje? Ali je to pomenilo molitev, da bi se razblinila pošastnost življenja, kakor je pregrešno sanjal?

Herzog konča tako, da zanj skrbi lepa in prijazna ljubica, ki veruje v spolnost in v to, da z njo lahko ozdravi vse bolezni. Pisec pisem je poražen. Človek bo morda preživel.

Bellow se v bolečini ozira v preteklost, Roth srepo strmi v sedanjost. David Kepesh, glavni junak *Profesorja poželenja* (1977), predava o "romanih, ki se vsi bolj ali manj ukvarjajo z obsedenostjo, z erotičnim poželenjem". Želi si "razkriti tisto, česar ni mogoče razkriti – zgodbo o

profesorjevem poželenju”. Odide na romanje h Kafkovemu grobu v Pragi. Odpeljejo ga k ženski, ki trdi, da je prostitutka in da je Kafka hodil k njej. Sprašuje jo o pisateljevih spolnih navadah, torej o njegovem telesu. Če bi želel videti njeno spolovilo, bi moral za to plačati. To je vse, kar odkrije o Kafkovem tragičnem, duhovitem, zapletenem umu: književnost, strnjeno v nagrobnik, in cipo, smrt in telo. Kepesheva zgodba se nadaljuje v *Umirajoči živali* (2001). Zdaj je slaven profesor in televizijski zvezdnik. Zaljubi se v Consuelo, kubansko študentko z neverjetno velikimi dojkami. Razmišlja o podivjanosti in osebni svobodi v šestdesetih letih, pa tudi o neki zgodnji ameriški skupnosti, polni “razuzdane nemorale”, “nebrzdanosti” in “vsestranskega pretiravanja”. Kot Herzogova Ramona se prepušča nekakšni veri v spolnost – spolnost zaradi užitka, ne zaradi nadaljevanja vrste: “Kajti le tedaj, ko fukaš, se popolnoma, čeprav le za trenutek, maščuješ za vse, česar v življenju ne maraš, in za vse, zaradi česar si v življenju poražen. Le tedaj si najjasneje živ in najjasneje ti sam. Spolnost ni pokvarjena, pokvarjeno je vse drugo. Spolnost ni le drgnjenje in cenena zabava. Spolnost je tudi maščevanje smrti.”

Naslov *Umirajoča žival* je vzel iz Yeatsove pesmi *Jadranje v Bizanc*: “Použijte mi srce; od želje blodi / in z živaljo, ki mora preiniti, / zvezano ne ve, kaj je” (prev. Venio Taufer). Yeats govorec ima neumrljivo dušo. Profesor poželenja nazadnje opazuje Consuelo s čudovitimi dojkami, plešasto zaradi kemoterapije, ko se odpravlja pod nož in v smrt.

Osnovna trditev v genialni knjigi Richarda Sennetta *Padec javnega delavca* (1977) je, da se sodobni ljudje označujejo z zasebnim življenjem, to pa označujejo s spolnostjo. Zadnji štirje rodovi, pravi avtor, “so na novo definirali telesno ljubezen, tako v erotiki kot v spolnosti. Viktorijanska erotika je poudarjala družbene odnose, spolnost poudarja osebno identiteto. Erotika je pomenila, da se spolno izražanje pokaže v dejanjih – izbiri, zatiranju, medsebojnem vplivu. Spolnost ni dejanje, temveč stanje, ki mu telesno dejanje ljubezni sledi skoraj kot pasivna posledica, naravni rezultat dveh oseb, ki sta druga z drugo intimni.” V skladu s tem opisuje študijo, ki so jo v sedemdesetih letih opravili v Parizu in je “pokazala, da hkrati s tem, ko ljudje na telo gledajo kot na vedno popolnejši izraz svoje spolnosti, ‘simboliziranje’ telesa zanje postaja vedno težje. Ko spolnost postane popolno stanje, določeno z obliko telesa, si ljudje, ki so lastniki teh teles, vedno težje predstavljajo falične oblike naravnih organizmov, kot so rastline, ali občutijo povezavo med telesnim gibanjem in dejavnostjo cilindra ali meha ... Študija ugotavlja, da je posledica takega narcizma zmanjšanje ‘metaforične’ domišljije telesa, to pomeni siromašenje kognitivne dejavnosti pri ustvarjanju simbola iz nečesa telesnega.”

Nekdo je rekel, da je roman 19. stoletja zastavil vprašanje “Kdo je oče?” Zdaj, v dobi analiz DNK in zdravljenja neplodnosti, lahko izvemo, kdo je oče, če se odločimo, da bomo to ugotovili, in vedno pogosteje to tudi storimo. Britanski izumitelj evgenike Francis Galton je nekoč izjavil, da je edina pravica, ki bi jo moralo imeti vsako človeško bitje, poznavanje svoje identitete (Galtona ženske niso zanimale). Ljudje v Veliki Britaniji kot obsedeni na spletu raziskujejo svoje rodovnike in gledajo televizijske oddaje, kakršna je *Kdo mislite, da ste?* Natančno ob istem času smo razvili medicinsko tehnologijo, s katero omogočamo rojstvo človeških bitij s popolnoma novimi dednimi identitetami – osebe, rojene iz podarjenih jajčec in semenčic, ki jih vzgajajo istospolni pari ali pari različnih spolov, s katerimi so morda v sorodu ali pa ne, na vse mogoče načine. Kot romanopisko me pri vsem tem zanima, kako si tako človeško bitje ustvari podobo svoje identitete. Take na novo ustvarjene vrste ljudi so lahko vzgojene srečno ali nesrečno, lahko so zadovoljne ali nezadovoljne, gotovo pa se bodo morale samim sebi definirati drugače kot otroci v romanih iz 19. stoletja: sirote ali člani velikih družin, izgubljeni dediči ali nezakonski otroci, ki so podedovali “greh” svojih staršev.

Ko sem začela razmišljati o teoriji sebičnega gena, sem se vprašala, ali se bo zanimanje romanopiscev premaknilo od romantične k starševski ljubezni – od želje po Drugem k potrebi po poznavanju, ohranjanju in ljubezni do genske skupine, ki ji pripadamo. Obiskovala sem darvinistične seminarje na Londonski šoli za ekonomijo in poslušala strastne razprave o relativnem vplivu dednosti in okolja na identiteto živih bitij, tudi človeka. Poslušala sem razprave o izvoru altruizma, od žrtvovanja v korist gensko sorodnih bitij do družbenih koristi sodelovanja. V vsem tem je vse polno tragičnih in obetavnih navzkrižij in kompromisov, v katerih romanopisci najdejo tako metaforiko kot zgodbe.

Sennett je v odlomku, ki sem ga navedla, grajal širjenje narcizma, ki je po njegovem mnenju povzročilo “usihanje ‘metaforične’ domišljije telesa, to pomeni siromašenje kognitivne dejavnosti pri ustvarjanju simbola iz nečesa telesnega”. Nevrologija in študij aktivnosti možganov postopoma prispevata k razumevanju tega, kako deluje umetnost in kaj sploh je. Sčasoma sem se navdušila nad ustvarjanjem povezav – od katerih je ustvarjanje metafor med najintenzivnejšimi –, ki je morda temeljni razlog za umetnost in užitek, ki ga omogoča. Philip Davis z Univerze v Liverpoolu je sodeloval z znanstveniki pri preučevanju odzivov na Shakespearovo stavčno skladnjo in ugotovil, da povezovalni člen med nevroni “živi” malo dlje – dlje sveti –, potem ko se odzove na Shakespearove besede, še zlasti na njegove neobičajne glagole, ki jih je tvoril iz samostalnikov, kot

takrat, ko se odzove na "običajne" stavke. V delu Francoza Jeana - Pierra Dupuyja *O izvoru kognitivne znanosti* (1994; v angleškem prevodu *Mehanizacija razuma*, 2000), nenavadni pripovedi o sestankih skupine kibernetikov v petdesetih letih, na katerih so razpravljali o umih in strojih in o tem, kaj pomeni biti človek, neki oblikovalec nevronske mreže sklepa, da imamo radi besedne igre, ker se nevronske povezave močno vznemirijo zaradi dvojnega vnosa, povezanega s shranjenimi podatki za dva naključno povezana predmeta ali ideji. Pomislila sem, da metafore morda nastanejo prav zaradi takega nevronskega vznemirjenja – dvojnega vnosa, okrepljene povezave.

V mojem času smo za dejavnost razuma uporabljali različne metafore: ko sem bila še deključ, je bila to za nas telefonska izmenjava. Pozneje je postalo modno, da si možgane opisoval kot računalnik, čeprav so računalnik pravzaprav sestavili ob pomoči možganov. Delo Jeana - Pierra Changeuxa nas je zadnja leta opremilo s popolnoma telesnimi, pa tudi filozofskoteoretičnimi opisi načina, kako možgani oblikujejo razum. Ko opisuje odnose med aksoni, dendriti, zaznavanjem, spominom, predstavami in svetom zunaj možganov, imam občutek, kot da bi brala opis nečesa, kar sem vedno čutila, nisem pa znala opisati. Zanimata ga tako biološka kot kemična "slovnica" ali algebra, način, pa tudi, kako si – ob pomoči nevronov – zapomnimo tisto, kar zaznamo, kako to sestavljamo ter "prispodobe" in "predstave" oblikujemo z okrepljenimi in stabiliziranimi skupki nevronov, povezanimi s "kleščanjem" senzoričnega vnosa in kombinacijami, ki nastanejo zaradi načina povezovanja miselnih predmetov.

V okviru razprave o romanu to zveni malce abstraktno. Roman je oblikovan iz jezika in pri svojih bralcih vzbuja tako čustva kot misli, moral pa bi slikati tudi čustva in misli oseb v svojem mikrokozmosu. Changeuxev opis možganskih celic in načina, kako se vežejo in vedno znova spajajo, mi daje občutek, da razumem vznemirjenje, gonilo, užitek, ki mi ga daje ustvarjanje svetov iz besed. Veliko smo slišali o telesu kot viru poželenja in poslušali številne profesorje poželenja. Obstaja pa še nekaj – človekova sposobnost razmišljanja in oblikovanja čustev v misli. To je pot iz narcizma.

Prevedla Dušana Zabukovec